

ОСМАНСЬКА ПАМ'ЯТКА XVII СТОЛІТТЯ «ФЕТИН- NAME-I КАМАНИҶЕ» («КНИГА ПРО ЗАВОЮВАННЯ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО»)

Алексєєва Г. А.

Сучасна граматична система турецької мови в цілому сформува-
лася вже у XV столітті. Обставини історико-культурного розви-
тку мови сприяли багаточисельним запозиченням нею арабської
та перської лексики, деяких синтаксичних моделей, що значною
мірою і визначило її специфіку у порівнянні із сучасною мо-
вою. В історії турецької літературної мови період XV – середини
XIX століття прийнято виділяти під загальною назвою *osmanlıca*
(османська мова). Деякі дослідники вважають за доцільне говори-
ти про так звану «особливу мову». Проте більшість тюркологів,
враховуючи її жанрово-стилістичну диференціацію, схилиються
до думки, що *osmanlıca* є письмовим різновидом літературної
мови цього періоду [Груніна 1998, 3].

Відомо, що відсоток арабських та перських елементів у пері-
од розквіту турецької літератури сягав 90%. Порівнюючи твор-
чість поетів Алішера Навої (з Середньої Азії) та османця Нефі,
європейський дослідник А. Бомбачі прийшов до висновку, що за
винятком суфіксів, енклітик, займенників, чисельників та форм
дієслова «бути» османська мова у їхніх творах складає відповід-
но 2 та 3 слова, тоді як арабська й перська сягають декількох дю-
жин [Бомбачі 1986, 215]. Варто відмітити, що тюрки запозичи-
ли у персів не лише лексичні елементи, але й граматичні форми,
наприклад, – ізафет, що позначає зв'язок між елементами, схему
родового відмінку або означення із означуваним. Завдяки запо-
зиченню граматичних форм не лише у фразах-кліше, але й у по-
будові нових (обмежених, проте, арабською та перською лекси-
кою), цілі рядки або пасажі читаються так, ніби вони написані
перською мовою.

Деякі лінгвісти, наприклад О. Есперсен, порівнювали літера-
турну тюркську мову (зокрема, османську) з англійською через
велику кількість слів, запозичених з арабської та перської пер-
шою мовою, та з романських – другою. Ю. Немет у своєму до-
слідженні, де говориться про письмову османську мову (його ви-
сновки можна віднести й до літературної османської), відмітив,

що у тюркській мові склалася настільки особлива ситуація, якої не знайти у жодній іншій мові: «Те, що у мові виявляється багато запозичень, і те, що у широких соціальних колах вони відіграють важливішу роль, ніж корінні турецькі слова, аж ніяк не є чимось, що робить цю мову особливою. Факт наявності у мові запозичених граматичних елементів також ніяк не прояснює цього питання. Причина, через яку ми не можемо говорити про особливу змішану мову, є такою, що арабо-перські та турецькі слова у своєму граматичному вживанні відрізняються. Перші використовуються свідомо як чужорідний, відмінний від рідного мовного матеріалу прошарок. Звичайно, згадана тут свідомість, в цілому, є поняттям відносним, проте явища, про які йдеться, обумовлюються саме цією свідомістю й найчіткіше простежуються у певних літературних досягненнях освічених класів. Саме тут відкрито виявляється подвійна мовна свідомість, у якій іномовна частина є домінуючою, а турецька – незначною, причому побудова речення цією мовою є суто турецькою, незважаючи на майже виняткове вживання арабських та перських слів, а арабська й перська граматики представлені незначними, хоча й часто вживаними фрагментами. Це протистояння арабських і перських елементів, звичайно, не порушує єдності мови як засобу вираження. Штучна мова, коли вона засвоєна й використовується, також являє собою єдиний інструмент» [Бомбачі 1986, 218].

Своєрідним виправданням вживання у поезії арабських та перських слів служить той факт, що ці слова були зручними для квантитативного розміру, бо на відміну від турецької мови, відмінність між довгими та короткими словами була їм природно притаманною. Літературна мова, що складалася з трьох компонентів – тюркського, арабського та перського, що відрізнялися фонетичними й морфологічними структурами, й була, крім того, дуже гнучкою по відношенню до розміру, відкривала широкі можливості звукових варіацій, що мало величезну цінність для стилю і прози, і поезії.

Уточнюючи хронологію формування турецької літературної мови та місце у ній османського періоду, подаємо наступну періодизацію (виходячи при цьому з реально документованої передісторії):

I. Анатолійська тюркська мова (XIII–XV ст.)

II. Ранньо-турецька мова (кінець XV–XVI ст.)

III. Середньо-турецька мова (XVII – середина XIX ст.)

IV. Нова турецька мова (середина XIX – початок XX ст.)

V. Сучасна турецька мова (з 30-х рр. XX ст.).

Середньо-турецька мова або середньо-османський період розвитку турецької мови, що характеризується значним ускладненням письмово-літературної мови та відривом від народно-розмовної, представлена такими письменниками, як: Евлія Челебі (відомаю є його «Книга подорожей»), Наїма («Історія»), Нефі (касида) та Юсуф Набі [Кононов 1976, 92].

Виділення османського періоду пов'язано з наростаючою значимістю запозичень лексики та синтаксичних структур.

Опора на письмові пам'ятки дає можливість звернути увагу на самий процес розвитку, накопичення в узусі нових явищ, що призводять до змін у підсистемах. Так, наприклад, форми теперішнього та майбутнього часів, згідно з пам'ятками XIII–XVI ст., говорять про цілком відмінні взаємозв'язки, порівняно із сучасним станом мови [Груніна 1966, 74]. Саме тому загальною задачею діахронічного дослідження системи часів, чи то будь-якої іншої граматичної категорії, є її синхронний опис в окремий період історії.

Як зазначалось вище, одним із письменників, чия творчість увійшла до фонду пам'яток літератури османської доби, є Юсуф Набі.

Набі (справжнє ім'я Юсуф, пом. 1712), який народився в Урфі й отримав досить солідну освіту, про що свідчить його досконале володіння турецькою, перською й арабською мовами, й приїхав до Стамбулу у віці 24 років, є найвизначнішим представником філософської поезії у стилі хікемі. Спочатку у Стамбулі він не досягнув успіху, але пізніше потрапив під опіку візира Мусахіба Ібрагім-паші, який взяв його секретарем до своєї канцелярії. Саме своїм твором 'Fetih-name-i Kamaniçe' він заслужив прихильність султана. Крім цього йому належать ще дев'ять творів як віршованих, так і поезії у прозі. Усі вони відзначаються грамотністю та вишуканістю мови, на той момент так званого «стамбульського діалекту» [Іхсаноглу 2006, 49].

З огляду на те, що література та історія завжди взаємопов'язані, оскільки досить часто літературний твір висвітлює деякі «чорні плями» історії, вивчення творів, що безпосередньо стосуються українсько-турецької спільної історії, займалися такі відомі на

сьогодні турецькі дослідники, як Мухаммед Кузубаш (його праця має назву «Польська війна з точки зору поета XVII ст. Мезакі») та Хусейн Юксель, який присвятив цьому предмету дослідження на здобуття вищого наукового ступеню під назвою «Gazavat-name-ler та твір Юсуфа Набі «Книга про взяття Кам'янця-Подільського» (в оригіналі назва звучить так: «Gazavat-name-ler ve Nabî'nin Fetih-name-i Kamaniçe adlı eserinin metni»). Таким чином, маємо двох поетів – учасників триумфального походу. Щоправда, нам відомі ще два автори, які описували цю подію – Абдурахман Абді Паша та Хаджи Алі, проте, наразі, детальною інформацією про їхню творчість ми не володіємо.

Тепер потребують розтлумачення терміни «gazavat-name» та «fetih-name», згадані нами вище.

За визначенням, яке подає М. Кузубаш, посилаючись на мало не єдиного дослідника цього жанру Левенда, «поетичні та прозові твори, присвячені героям та перемогам у боротьбі з постійними набігами ворогів, мають загальну назву gazavat-name», подібне до нашого «слова...» або, як ми звикли це перекладати – «книга». З огляду на те, що у XV ст. османська держава перебувала у розквіті своєї могутності та регулярно здійснювала воєнні походи, особливого значення набувають твори, присвячені перемогам османського війська та опису розкоші султанських покоїв. Такого роду різноманітні оповідання отримали назву gazâvât-name, zafer-nâme, fetih-name та досягли великого розвитку. Ці пам'ятки, як правило, писались у поетичній формі месневі, проте з прозовими елементами. Крім того, до диванної поезії цього стилю відносились і коротші твори, написані у формі касиди, які, в свою чергу, вважались меншим представником одного з «name». За тематикою gazavat-name поділяють на три групи:

а) ті, що описують воєнні походи османів у сусідні держави стратегічного значення та завоювання фортець;

б) ті, що розповідають про життя того чи іншого султана та визначні події всередині держави, що трапились під час його володарювання;

в) ті, що зображають успішного командувача армії та його досягнення [Юксель 1997, 6].

До головних характеристик жанру необхідно додати також ще одну, найважливішу, умову його функціонування: у творі має не лише констатуватися факт перемоги або завоювання, але й пода-

ватися детальний опис перебігу подій, саме тому, написані у стилі gazavat-name пам'ятки вважаються достовірними історичними джерелами. А загалом, незважаючи на те, що твори досить широко представлені, вони, в свою чергу, мало вивчені науковцями. Дізнатися визначення та стислий опис основних характеристик можна з деяких посібників з історії літератури та енциклопедій [Кузубаш 2006, 2].

У тюркомовних архівах зберігається 250 примірників gazavat-name, щоправда, як вже зазначалося вище, вони по-різному називаються. Окрім перерахованих нами раніше, зустрічаються такі назви жанру, як cihad-name, nusret-name, Selim-name, Süleyman-name, що, з точки зору історичної їхньої цінності, звичайно, не має значення, проте подібна різноманітність назв жанру може стати предметом додаткового лінгвістичного та літературознавчого дослідження.

«Fetih-name-i Kamaniçe» («Книга про завоювання Кам'янця-Подільського») Юсуфа Набі є важливим джерелом не лише лінгвістичного матеріалу османської доби, але й додатковим історичним, у якому висвітлюється Визвольна війна 1648–1654 рр. в Україні.

Кам'янець-Подільський займав визначне місце в історії Визвольної війни 1648–1654 рр. Саме це місто було форпостом Речі Посполитої в Україні, сюди втікала шляхта, відступаючи під ударами війська Б. Хмельницького, тут збирали поляки свої війська, вирушаючи в чисельні караючі акції. Кам'янець був єдиним містом в Україні, яке після 1654 року залишилось польським. А саме біля Кам'янця, під Жванцем, було вирішено піти на союз із Росією. Наприкінці серпня 1648 року вперше спробували взяти місто, але, на жаль, зазнали невдачі. А у серпні 1672 року, майже після двотижневої оборони потужна фортеця Кам'янця-Подільського капітулювала перед армією Магомета IV.

Про важливість цієї пам'ятки на теренах османської держави свідчить те, що твір зберігся у кількох екземплярах. А саме: існує 35 примірників, які знаходяться у різних бібліотеках та списках. Твір ідентифікують як пам'ятку османської доби, що стосується різних тематик: ісламської віри, турецької мови та літератури, османської історії, історії Європи. Різняться також почерки написання копій, проте текст переважно виведено тааліком, турецькою мовою. Тепер, коли робляться спроби упорядкувати сторінки,

виникає питання, чи справді та чи інша сторінка були написані рукою Юсуфа Набі.

Саме тут і перетинаються інтереси літератури, історії та лінгвістики. А з огляду на те, що османська мова є об'єктом пильної уваги сучасних тюркологів, дана пам'ятка є невичерпним джерелом різнобічного наукового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бомбачи А. Тюркские литературы. Введение в историю и стиль // Зарубежная тюркология, 1986, №1.
2. Грунина Э. А. Соотношение форм настоящего и будущего времени по памятникам турецкого языка XIII–XVI вв. // Вопросы тюркской филологии, 1966.
3. Грунина Э. А. Учебное пособие по османско-турецкому языку. Москва, 1988.
4. Ихсаноглу Э. История османского государства, общества и цивилизации. Т. 2. Москва, 2006.
5. Кононов А. Н. Очерк истории изучения турецкого языка. Ленинград, 1976.
6. Hüseyin Yüksel Gazavat-nameler ve Nabinin Fetih-name-i Kamanıçe adlı eserinin metni. İzmir, 1997.
7. Kuzubaş M. 17.Yüzyıl şair Mezakiye göre Lehistan savaşı // Türkoloji Dergisi, 2006, №2.